

Toename zwarte spechten in Drenthe

SAMENVATTING

In 1929 vestigden zich de eerste zwarte spechten als broedvogel in de toen nog jonge Drentse bossen. Dit artikel beschrijft de aantalsontwikkeling van de soort in Drenthe, die samenhang met het toenemende bosareaal, de veranderende leeftijd van het bos, het veranderend bosbeheer en met stormen. De stormen van 1972 en 1973 droegen waarschijnlijk bij aan een hoog populatieniveau in de jaren tachtig, gevolgd door afname in de jaren negentig. Vanaf 2000 leidden kap, vernatting, verdroging en een plaag van bastkevers weer tot populatiegroei.

Tekst: **Willem van Manen**

Honderd jaar geleden decimeerde kunstmest het areaal schrale hei en daarmee de Drentse schapenstapel zodanig dat wolven er een puntje aan kunnen zuigen. De heide werd omgezet in landbouwgrond, en de minst geschikte delen werden beplant met bos. Dankzij bemesting met huisvuil en arbeid uit de steden stond er in een mum van tijd een bos van exotische naaldbomen; een bos waar zwarte spechten van watertandden. In 1929, vlak voor de grote bosaanleg, vestigden zich de eerste zwarte spechten in Drenthe (Brouwer, 1930). In 1960 werden 25 paren geteld (Van Dijk & van Os, 1982) en in de jaren '80 van de vorige eeuw moeten er in Drenthe zo'n honderd paren hebben gebroed (Van Manen, 1998). De schatting van 300-350 paar (Van den Brink et al., 1996) beruiste op tellingen met voor zwarte spechten ongeschikte methodiek en was veel te hoog. Na de jaren '80 daalde het aantal tot een dikke zestig paar. De oorzaak kon te maken hebben met predatie door het toegenomen aantal haviken en later ook boommarters. Werkelijke predatie werd nauwelijks vastgesteld en toen al vermoedden we als vogelonderzoekers dat de afname lag aan een wegebbend effect van de stormen van 1972 en 1973. Die hadden een ravage in de Drentse bossen aangericht. Met wat vertraging zou dat geleid kunnen hebben tot een voed-

selbonanza, waarvan de tijdelijkheid uiteindelijk weer leidde tot een aantalsdaling (Van Manen, 1998). Deze gedachte is niet vreemd, want er zijn meer spechten die een soms complexe en vaak vertraagde relatie onderhouden met bijvoorbeeld bosbranden en insectenplagen (Connor et al., 2004, Tingly et al., 2019). In dit artikel beschrijf ik hoe het aantal zwarte spechten ❶ in Drenthe zich vanaf ongeveer 2000 ontwikkeld en geef ik een inkijkje in de mogelijke oorzaken van de populatieschommelingen.

Ontwikkeling in het Drentse bos

Beuken zijn de favoriete nestboom van zwarte spechten, maar alleen wanneer er voldoende naalddhout in de buurt staat. De verspreiding in Nederland valt dan ook samen met het voorkomen van naaldbos (Sovon, 2018). In Drenthe zijn drie bostypen relevant voor de zwarte specht: dennenbos op stuifzand, naald- en gemengd bos op droge respectievelijk vochtige heide. Ongeveer 10 % van de bossen bestaat uit het eerste type: vooral grove den op voormalig stuifzand, aangeplant rond 1900. De laatste decennia is in deze bossen weinig gekapt of gedund. Wel vond verandering plaats door successie, met toenemende tussen- en ondergroei van loofhout. Dit type bos komt vooral voor bij Dwingeloo en Diever en in kleine oppervlakten verspreid door de provincie. De rest van het bos is tussen 1925 en 1950 aangeplant op voormalige heide waarbij de bodem werd ontwaterd door het graven van greppels en sloten. Meest voorkomende boomsoorten zijn lariks, fijnspar, douglas, sitkaspar en beuk. Tijdens de stormen van 1972 en 1973 is veel van dit bos tegen de vlakte gegaan. De stormvlakten werden opgeschoond en opnieuw ingeplant, waarbij de stobben van afgezaagde bomen achterbleven en geleidelijk verdwenen. In de loop van de jaren negentig werd er naast de reguliere dunningen ook steeds meer vlaktegewijs gekapt. Door hergroei wilde men meer variatie krijgen in leeftijden en boomsoorten. De vorm van deze kapvlakten was onregelmatig, om de oorspronkelijk strakke vlakverdeling te doorbreken. De kapvlakten mochten dichtgroeien met spontane bosopslag, wat in hoog tempo gebeurde. Lariks speelde daarin een dominante

rol, een boomsoort die impopulair is bij bouseigenaren en -beheerders. Om uitzaai te voorkomen wordt tegenwoordig op grote schaal gepoogd lariksen uit te roeien.

Vernatting en verdroging

In de jaren '90 begon men ook plaatselijk met het herstellen van de waterhuishouding door sloten te dempen. Dit proces gaat door tot op de dag van vandaag, waardoor waterstanden in de winter een stuk hoger zijn geworden. Waar men de vernatting zag aankomen, werd het naalddhout van tevoren gekapt. Vooral in delen van het Drents-Friese Wold, het Dwingelderveld en het Hart van Drenthe trokken vernatting en kap een zware wissel op het bos.

Is vernatting funest voor bomen, verdroging is dat eveneens. In 2019-2021 vond spectaculaire sterfte plaats in fijnsparpercelen door bastkevers. Vermoedelijk gebeurde dit doordat bomen verzwakt waren door aanhoudende droogte in 2018 en 2019. Ook van andere boomsoorten verslechterde de conditie en nam de sterfte toe. De meeste bossterfte trad op in het Hart van Drenthe en het Drents-Friese Wold.

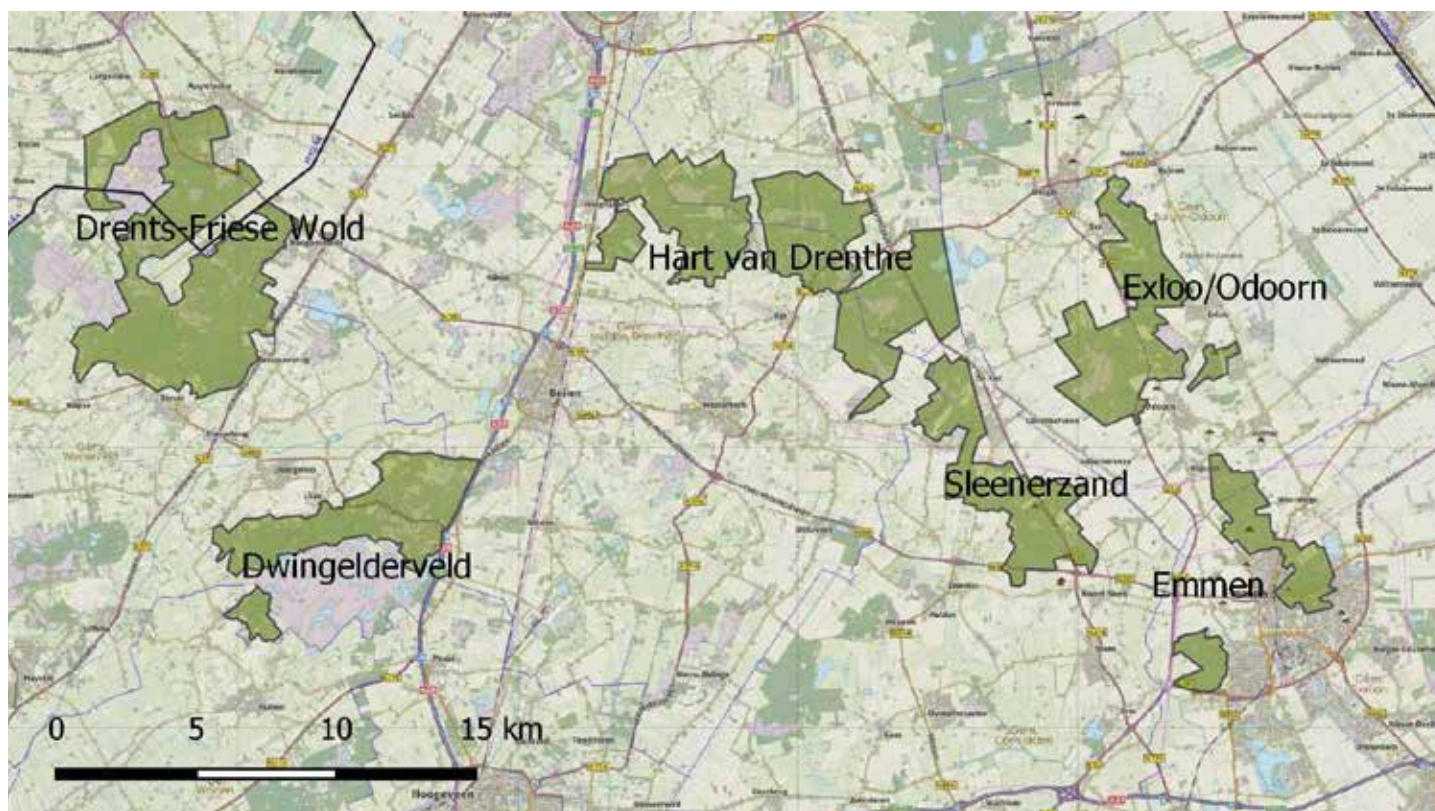
Om de effecten van bosontwikkeling op de populatie-omvang van zwarte spechten in kaart te brengen, heb ik verspreidings- en trendgegevens gebruikt uit boswachterijen die recentelijk (vanaf 2017) op zwarte

spechten zijn onderzocht ². Dit betreft de boswachterijen in het Drents-Friese Wold, inclusief het Friese deel (4.437 ha), het Dwingelderveld (1.865 ha), het Hart van Drenthe (3.915 ha), Boswachterij Exloo/Odoorn (2.001 ha), Boswachterij Sleenerzand (1.707 ha) en Boswachterij Emmen (1.138 ha). Samen vertegenwoordigen deze gebieden meer dan de helft van het Drentse bosoppervlak.

Bosgebruik door zwarte spechten

Met GPS-dataloggers werd het ruimtegebruik in kaart gebracht van drie zwarte spechten: twee mannetjes in het Drents-Friese Wold en een mannetje in het Dwingelderveld. De twee in het Drents-Friese Wold hadden een actieradius van 180 en 400 ha en werden 20 en 25 dagen gevolgd. De derde vogel werd 311 dagen gevolgd en had in verschillende jaargetijden een actieradius van 200-400 ha, behalve kort na het verliezen van een broedsel, toen hij een gebied van 1.100 ha bestreek. De gevolgde zwarte spechten kwamen nauwelijks buiten het bos. Ze hebben een voorkeur voor een open eerste boomlaag, met relatief veel liggend en staand dood hout met een diameter van meer dan 20 cm. De dichtheid van de kruidlaag of de tweede boomlaag (veelal jonge opslag) was niet van invloed op de habitatkeuze; de spechten kwamen ook in bos met een

¹ Een drietal zwarte spechten in een boom. (Foto: Rob Zakee)

2

Gebied Area	Jaar/Year	N	N/100 ha
Drents-Friese Wold	1999-2004	12	0,27
	2015-2016	14	0,32
	2022	19	0,43
Dwingelderveld	2022	10	0,54
Hart van Drenthe	1998	9	0,23
	2017	13	0,33
Sleenerzand	2001	3	0,18
	2019	3	0,18
Exloo-Odoorn	1993	5	0,25
	2007	2	0,10
	2019	3	0,15
Emmen	2019	2	0,18

3

2 Gebieden die vanaf 2017 zijn onderzocht op het voorkomen van zwarte spechten. *Areas where black woodpeckers were studied since 2017.*

3 Aantallen en dichtheden van de zwarte specht in de onderzochte gebieden in jaren/periodes waarin vlak-dekkende inventarisaties zijn uitgevoerd. *Numbers and density of Black Woodpecker per forestry.*

zeer dichte onderlaag, waar vliegen nauwelijks mogelijk was. Waarschijnlijk zoeken ze op of dichtbij de bodem naar voedsel en klimmen ze voor vertrek in een grotere boom tot boven de dichte struik- of opslaglaag, waar ze weg kunnen vliegen. Kapvlakten, al dan niet met bosopslag, werden niet meer of minder gebruikt dan omringend bos, maar recent ontstane kapvlakten werden minder gebruikt, evenals kapvlakten die meer dan twintig jaar geleden waren gemaakt. Het meest in trek waren kapvlakten van tien tot veertien jaar oud, in de regel met bosopslag, die zelfs intensiever werden benut dan het omringende bos (Van Kleunen et al., 2020).

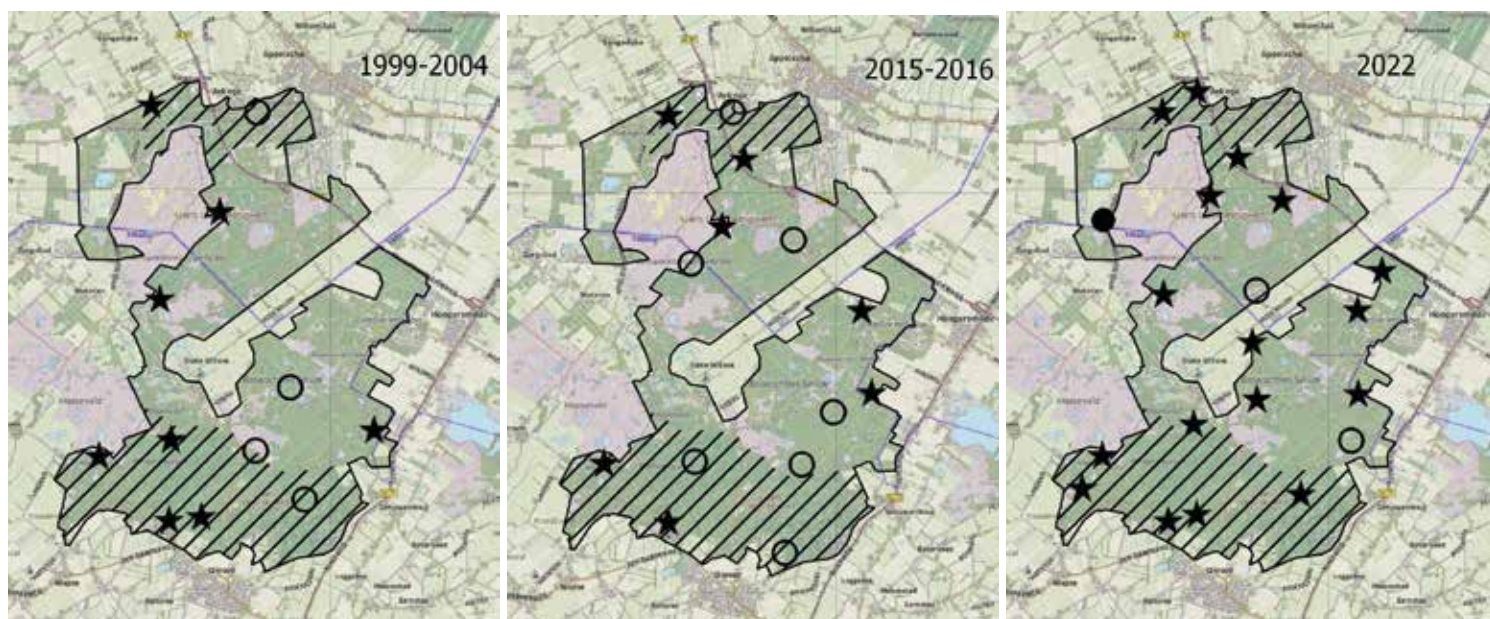
Werkwijze

Bij de inventarisaties hebben we de bossen van maart tot juni te voet doorkruist, en waarnemingen van zwarte spechten ingetekend. Aan de hand van deze waarnemingen en op grond van geschiktheid van habitat voor nestelen (oude beuken of open bos met dode naaldbomen) zijn stukken bos nauwkeuriger uitgekamd op de aanwezigheid van nesten. Van hollen schatten we in of ze bewoond waren, door te letten op vers haksel aan de voet van de boom. Ook de mate waarin de schors rond de ingang door een staart schoongeveegd was van algen, vormde een aanwijzing. De laatste methode is handig voor hollen die langer geleden zijn uitgehakt. Nesten waarvan we vermoedden dat ze bewoond waren, zijn half april gecontroleerd. Opgegeven aantallen berusten op nestvondsten, op enkele uitzonderingen na. Als we op basis van waarnemingen of oude holtes een broedgeval vermoedden, maar geen nest vonden, hebben we deze terreindelen vaker bezocht, maar niet altijd met succes. Territoria zonder nestvondst zijn alleen meegeteld bij herhaalde aanwezigheid van volwassen vogels gedurende een groot

Kom zelf kijken!

De Levende Natuur organiseert voor haar abonnees zaterdag 1 april een wandeling van 6 km in het Drents-Friese Wold met Koos Dijksterhuis, auteur van De zwarte specht. In het boek is hij ooggetuige van het hier beschreven onderzoek. Er is kans op het zien van een zwarte specht. Maximum aantal deelnemers: 15. De excursie duurt circa 2,5 uur. Verzamelen 9:00 bij het informatiecentrum aan de Oude Postweg 12, langs de N855, vlakbij de afslag Dwingeloo van de A28. Bus 28 van station Beilen naar Diverbrug/Meppe, halte Spier, Dwingelderveld. Opgeven kan via <https://tinyurl.com/ZwarteSpechtDrFrWold>.

deel van het seizoen, meestal in de buurt van oude of niet-afgemaakte hollen. Zowel in de ei- als in de jongenfase hebben we de nestboom beklommen. De jongen zijn gemeten, gewogen en meestal geringd (zoals beschreven in Van Manen, 2012).

Resultaten

Aantallen en verspreiding

De dichtheid van territoria aan het eind van de jaren negentig en begin jaren 2000 varieerde in de onderzochte gebieden tussen 0,10 en 0,27 territoria per 100 ha. Die dichtheid was in de nattere gebieden in het westen en midden van Drenthe niet of nauwelijks hoger dan in de drogere bossen in het oosten ②. Bij latere karteringen bleven de aantallen in het oosten laag, maar namen aantallen in het westen sterk toe, tot een factor 2-3 hoger dan in het oosten.

Binnen het Drents-Friese Wold, het enige gebied waar zowel stuifzandbebossing (38 % van het bosoppervlak) als bos op voormalige heide voorkomt, veranderde de verspreiding van de spechtenterritoria bij toenemend aantal ingrijpend ③. Daarbij liep de dichtheid in stuifzandbebossing op van 0,44 naar 0,53 per 100 ha, maar in de bossen op voormalige heide van een veel lagere 0,16 naar 0,37 per 100 ha. De toename vond dus vooral plaats in het sterk door kap, vernatting en bastkevers aangetaste deel van het gebied.

Broedsucces

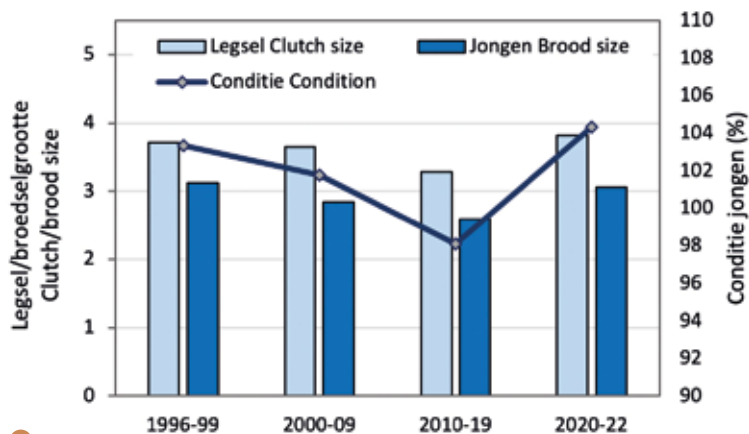
Omdat het bij zwarte spechten moeilijk is om alle nesten en eventuele vervolgbroedpogingen te vinden en uitgevlogen jongen zich (behalve op de dag van uitvliegen) onopvallend gedragen, is het onmogelijk om reproductiecijfers voor een populatie te geven. Wel is het mogelijk om broedbiologische variabelen als legselgrootte, broedselgrootte en conditie van jongen tus-

④ Verspreiding van zwarte spechten-territoria in het Drents-Friese Wold gedurende drie periodes. Het gearceerde gebied is stuifzandbebossing, de rest is bos op heideontginning. Sterren zijn bewoonde nesten, gesloten cirkel = onafgemaakt nest, open cirkels zijn territoria zonder nestvondst. *Distribution of territories of black woodpeckers in the Drents-Friese Wold. Star = nest, closed dot = not finished nest, open circle = territory, nest not found. Hatched area is pine on sand dunes, rest is mainly larch, Norway spruce and douglas fir on reclaimed heathland.*

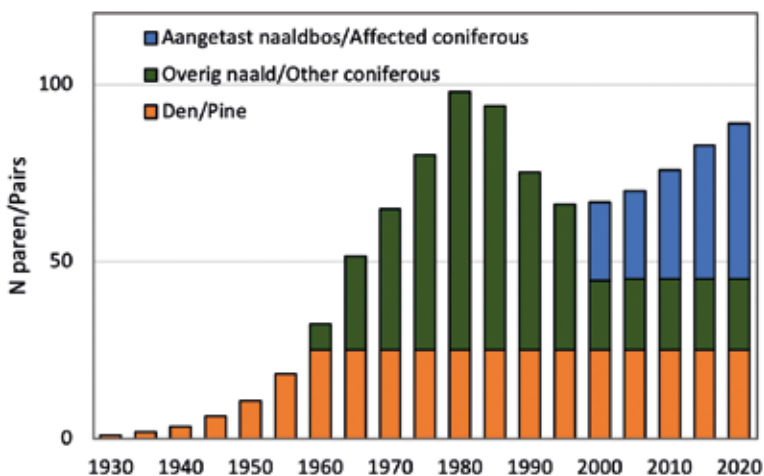
sen perioden te vergelijken. De dataset die Rob Bijlsma en ik verzamelden in het Drents-Friese Wold is omvangrijk en interessant, omdat hier de populatie het sterkst toenam. In ④ is te zien dat sinds de jaren negentig legselgrootte, broedselgrootte en conditie van de jongen aanvankelijk afnamen, maar in de afgelopen jaren weer terugveerden tot het niveau van de jaren '90.

Discussie

De hoogste dichtheden binnen dit onderzoek troffen we aan in stuifzandbebossing. Waarschijnlijk ligt dat aan de beplanting met grove den, want elders in Nederland herbergen dennenbossen hogere dichtheden zwarte spechten dan andere bostypes, ongeacht de bodemsoort (Van Manen, 2012). De dichtheid in productiebos van vooral lariks, fijnspar en douglas was aanvankelijk overal tot een factor drie lager dan in dennenbos, maar werd hoger naarmate er meer vlaktekop of vernatting had plaatsgevonden en wanneer er meer sterfte van het bos was opgetreden vanwege zomerdroogte of bastkevers, zoals de letterzetter. Omdat deze factoren vaak samen optraden, is niet zeker welke het belangrijkste was. Vooralsnog is er geen dichtheidsafhankelijke regulatie (Newton, 1998) onder de spechten, want reproductie is bij de huidige hoge dichtheid niet lager dan in de afgelopen decennia. De hogere dichtheden in aangetaste bossen liggen in lijn met de voorkeur van zwarte spechten voor foerageerplekken met een lage dichtheid van hoofdbomen uit de eerste aanplant, veel dik liggend en staand dood hout en kapvlakten van tien tot veertien jaar oud (Van Kleunen et al, 2020). Het zou goed kunnen dat de stormen van 1972 en 1973 met hun bijkomende ravages in het bos, de zwarte-spechtenstand op een vergelijkbare manier opstuwden. De stand bedroeg in de jaren '80 zo'n honderd paar. De afname

5

6

5 Legselgrootte, broed-
selgrootte op moment van
uitvliegen en conditie
(gewicht in relatie tot vleu-
gellengte) van jonge zwar-
te spechten in verschillen-
de periodes in het
Drents-Friese Wold. *Clutch
size, brood size at the time
of fledging and conditon of
young (weight relative to
wing length) in different
periods in the Drents-Frie-
se Wold.* N legsel/clutches
resp: 10, 38, 19, 22; N
broedsels/broods: 8, 26, 17
en 16; N jongen/young: 24,
89, 38, 45.

6 Gereconstrueerd aan-
talsverloop van Drentse
zwarte spechten in dennen-
bos op stuifzand en produc-
tiebos op heideontginning,
waarvan in een deel vanaf
2000 vernatting, veel kap
en aantasting door bastke-
vers plaatsvond (aangedast).
*Reconstructed numbers of
black woodpecker in Dren-
the in pine woodland on
sand, unchanged coniferous
woodland on reclaimed
heath, of which part beca-
me wetter, was clear-felled
and/or heavily infested with
bark beetles (affected).*

die in de jaren negentig volgde, laat zien dat het effect van de stormen tijdelijk was.

Een interessante bevinding is dat de Drentse populatie zwarte spechten waarschijnlijk al in de jaren zeventig, dus niet meer dan veertig jaar na aanplant van de bulk van het bos, de piekdichtheid bereikte, overigens vergeleekbaar met de dichtheid in andere, soms veel oudere bossen in Europa (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1980). Kennelijk zijn zwarte spechten minder gebonden aan oud bos dan wel eens wordt gedacht.

Dankwoord

Met dank aan Rob Bijlsma die het onderzoek in het zuidelijk deel van het Drents-Friese Wold voor zijn rekening nam en aan Henk Jan Ottens, die Boswachterij Sleenerzand onderzocht in 2001. Staatsbosbeheer en Vereniging Natuurmonumenten worden bedankt voor het toestaan van onderzoek in hun terreinen. Het onderzoek in 2022 werd in het Drents-Friese Wold gefinancierd door het Nationaal Park Drents-Friese Wold en geïnitieerd door Aaldrik Pot en Widmar van der Meer die tevens assisteerden bij het veldonderzoek. In het Dwingelderveld werd het onderzoek in 2022 gefinancierd door de Provincie Drenthe, waarbij speciale dank aan Hans Dekker. Ten slotte dank voor het verbeteren van de tekst door Maaïke de Graaf, Jan den Ouden, Bart Nyssen en Koos Dijksterhuis. ■

Willem van Manen

Sovon Vogelonderzoek Nederland
willemvanmanen@hotmail.com

SUMMARY

Fluctuations in Black Woodpecker in Drenthe

Around 1900 the Dutch province of Drenthe almost lacked woodland. Sand dunes were planted with Scots pine and heaths with larch, Norway spruce, douglas fir, sitka spruce and beech. In 1972 and 1973 storms destroyed much woodland, which was replanted.

Forest management was limited to thinning. Around 2000 this changed, especially in Drents-Friese Woud, Hart van Drenthe and Dwingelderveld. The forests became wetter after filling in ditches, the age diversity increased after local clearfelling, the number of larches was decimated. Remaining patches of Norway spruce forest died after bark beetle outbreaks. Black woodpeckers breed in Drenthe since 1929. In the 1980s the population reached a peak of 100 pairs. Numbers declined again to about 60 pairs in the 1990's and thereafter remained stable in pine woods on sandy soils, where they occurred in the highest densities in Dwingelderveld and Drents-Friese Woud. Also stable, but in a much lower density, was the population in other coniferous woodland without much management: Exloo/Odoorn, Sleenerzand and Emmen.

Only in heavily degraded forests the number of black woodpeckers increased. The birds raised more young there. The decline in the 1990s was most likely due to a fading effect of the storms in 1972 and 1973.

Literatuur

De complete literatuurlijst van dit artikel vindt u door deze QR-code te scannen, of bij de online versie van dit artikel, die te vinden is <https://delevendenatuurmagazine.nl/de-levende-natuur-nummer-02-2023/samenvatting-zwarte-spechten/>.

Manen, van, W., 2023. Toename zwarte spechten in Drenthe. *De Levende Natuur* 124 (2), 62-67.

SUMMARY

Fluctuations in Black Woodpecker in Drenthe

Around 1900 the Dutch province of Drenthe almost lacked woodland. Sand dunes were planted with Scots pine and heaths with larch, Norway spruce, douglas fir, sitka spruce and beech. In 1972 and 1973 storms destroyed much woodland, which was replanted. Forest management was limited to thinning. Around 2000 this changed, especially in Drents-Friese Woud, Hart van Drenthe and Dwingelderveld. The forests became wetter after filling in ditches, the age diversity increased after local clearfelling, the number of larches was decimated. Remaining patches of Norway spruce forest died after bark beetle outbreaks. Black woodpeckers breed in Drenthe since 1929. In the 1980s the population reached a peak of 100 pairs. Numbers declined again to about 60 pairs in the 1990's and thereafter remained stable in pine woods on sandy soils, where they occurred in the highest densities in Dwingelderveld and Drents-Friese Woud. Also stable, but in a much lower density, was the population in other coniferous woodland without much management: Exloo/Odoorn, Sleenerzand and Emmen.

Only in heavily degraded forests the number of black woodpeckers increased. The birds raised more young there. The decline in the 1990s was most likely due to a fading effect of the storms in 1972 and 1973.

Literatuurlijst

Brouwer G.A., 1930. Waarnemingen in 1929, verzameld door de 'Club van trekwaarnemers'. I. Broedvogels. *Ardea* 19 (1-2): 020 – 030.

Conner R.N., S.D. Saenz & D.G. Rudolph, 2004. The red-cockaded woodpecker: Interactions with fire, snags, fungi, rat snakes and pileated woodpeckers. *Texas Journal of Science*. 56 (4): 415:426.

Glutz von Blotzheim U.N., & Bauer K. 1980. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 9. Akademische Verlagsgesellschaft, Wiesbaden.

Newton I. 1998. Population Limitation in Birds. Academic Press, London.

Sovon Vogelonderzoek Nederland, 2018. Vogelatlas van Nederland. Broedvogels, wintervogels en 40 jaar verandering. Kosmos Uitgevers, Utrecht, Antwerpen.

Tingley M.W., A.N. Stillman, R. L. Wilkerson, S.C. Sawyer & R. B. Siegel, 2019. Black-backed woodpecker occupancy in burned and beetle-killed forests: Disturbance agent matters. *Forest Ecology and Management*. 455. 117694. 10.1016/j.foreco.2019.117694. **Van den Brink H., A. Van Dijk, B. van Os & P. Venema. 1996.** Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.

Van Dijk A.J. & B.L.J. van Os, 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.

Van Kleunen A., W. van Manen, M. Nijssen & A. van den Burg, 2020. Terreingebruik en voedsel van de Zwarte Specht in Noord-Brabant en Drenthe. Sovon-rapport 2020/15. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Van Manen W., 1995. Groei van jonge Zwarte Spechten *Dryocopus martius*. *Drentse Vogels* 8: 76-81.

Van Manen W., 1998. Aantalsverloop van de Zwarte Specht *Dryocopus martius* in Drenthe. *Drentse Vogels* 11: 43-49.

Van Manen W., 2012. Broedbiologie van de Zwarte Specht in Nederland. *Limosa* 85 (4): 161 – 170.